

Ключові слова: *активна життєва позиція, відповідальність, громадянська свідомість, дозвілля, європейські стандарти, культура спілкування, сільська молодь.*

Постановка проблеми у загальному вигляді. Інтеграційні процеси України до європейських стандартів передбачають високий рівень розуміння того, як має виконуватися не лише політична та економічна сутність розвитку країни, але й формування свідомості українців, яка б відповідала стандартам розвитку, стабільності, гармонійності. І саме на молодь покладаються основні запоруки майбутнього, в першу чергу на її свідомість.

Одним із ключових аспектів успіху сьогодення є процес комунікації, взаємодії один з одним та з суспільством в цілому. Провідні методики, способи комунікативних зв'язків, правила та секрети ділового, суспільно-побутового спілкування, як на рівні очного способу, так і на рівні інших способів – запорука гарних взаємовідносин в усіх сферах. Сьогодні завдяки якісній комунікації створюються нові умови праці, фінансуються важливі проекти, організуються маса заходів щодо благополуччя та взаємодії суспільства країни з іншими країнами світу.

Компетентність у сфері спілкування є однією з головних складових високого професійного рівня фахівця в будь-якій сфері людської діяльності. Професія соціального працівника відноситься до соціально важливих видів праці, а тому серед вимог до професійних якостей особливе місце належить рівню його комунікативної компетентності.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Розв'язання проблеми громадянського виховання молоді спирається на наукові дослідження Г. Костюка, С. Максименка, В. Кременя, С. Рубінштейна, Ю. Палагнюк. Філософський аспект формування громадянської позиції особистості представлено в працях В. Кузя, М. Стельмаховича, В. Сухомлинського, О. Сухомлинської, Г. Філіпчука, Г. Філонова; психологічне обґрунтування проблеми формування фахівця-громадянина – у працях О. Алексеєвої, І. Бега, М. Боришевського, О. Киричука, Т. Яценко. Дослідники все частіше

розглядають складові елементи системної підготовки молоді до формування та розвитку громадянської освіти, і одним з таких елементів є комунікативна компетентність: М. Гордієнко, І. Зимня, М. Загірняк, Дж. Равен, Д. Хаймс, Г. Халаж, Н. Хомський та ін.

Виклад основного матеріалу дослідження. На великій ролі свідомості в морально-духовному розвитку особистості наголошував ще В. Сухомлинський. На думку педагога, освідомість та самосвідомість як процес включає такі основні складові: саморозуміння, емоційне переживання та оцінювання самого себе, формування яких має бути направлено на творення добра для людей. Головна мета громадянського виховання сучасності, за визначенням О. Сухомлинської, – «підготовка молоді до життя у громадянському демократичному суспільстві, взаємопов'язаному світі; визнання й прийняття цінностей, є головними, визначальними для даного суспільства» [1, с. 3].

Про рівень розвитку громадянської свідомості та самосвідомості можна судити на підставі аналізу того, наскільки оволоділа людина певною системою суспільно значущих цінностей, якою мірою вони насправді визначають її громадянську сутність. Система громадянських цінностей особистості лежить в основі формування громадянської свідомості. Загалом громадянську свідомість характеризують певні моральні, соціальні, політичні якості людини, які формуються впродовж усього життя, але найпотужніше таке формування відбувається у молодому, студентському віці.

Трансформація української державності в нові стандарти європейського характеру вимагають в першу чергу від молоді переосмислення моральних цінностей, внутрішнього ставлення до всього, що оточує молодь, бажання бути включеним у формування свого життя та життя країни в цілому. Наше українське суспільство ще важко назвати громадянським, але ми рухаємося саме в цьому напрямі. Однак, значна частина молоді є пасивно свідомими до таких процесів, і більшість з них це вихідці із сільських місцевостей. Саме тому, варто привернути їх увагу до означених процесів, розкрити потенціал патріотично налаштованих, активних громадян своєї країни і використовувати для пришвидшення загального

формування громадянської свідомості, що дозволить окремо мій місцевості, регіону вийти на рівень європейського зразку. Сучасна Україна вкрай потребує активних і залучених громадян, яким притаманна громадянська культура, громадянська свідомість, потреба в суспільній діяльності, почуття обов'язку, патріотизм, справедливість, вміння робити свідомий моральний вибір. Тому виховання громадянської свідомості молоді, в тому числі сільської молоді, є однією з умов становлення особистості, що спроможна відновити суспільство і дух нації та розвинути ідею державності, спрямовану на людину.

Дослідниця Ю. Палагнюк визначає молодь як важливий стратегічний ресурс у розвитку громадянського суспільства, де наголошує на необхідності відповідної освіти, конкурентоспроможності, конструктивного мислення, самостійності прийняття рішень, долання бар'єрів [9].

Процес виховання громадянських якостей має забезпечувати випереджувальний характер у державотворчому процесі, воно має стати засобом відродження національної культури, стимулом пробудження високих моральних якостей - совісті, патріотизму, людяності, почуття громадянської і власної гідності, творчої ініціативи тощо; засобом самоорганізації, особистісної відповідальності дітей та молоді; запорукою громадянського миру і злагоди в суспільстві.

Безперечно, громадянське виховання у сучасному виховному процесі має надзвичайно важливе значення. Повноцінне формування особистості не може позитивно реалізовуватися без громадянської основи. Сьогодні як ніколи важливо спрямовувати дітей і молодь на вибір громадянсько-національних ідеалів та ціннісних орієнтацій у їхньому житті. Всебічне виховання підростаючої особистості в наш час не має сенсу без громадянського компонента.

Вагомим впливом на формування та становлення молоді є процес використання дозвілля та залучення до нього. І в сільській місцевості в цьому питанні спостерігаємо провал щодо забезпечення відповідних умов. Дозвілля може бути сферою всебічного і морального розвитку тоді, коли воно відзначено цілеспрямованістю, організованістю, обґрунтованим чергуванням

різних видів діяльності, позитивним спілкуванням. Але в українській сільській молоді такі ознаки не зберігаються і основна причина (але не єдина), це відсутність інфраструктури, фінансування та дорослих громадян, які були б зацікавлені у дозвілльовій діяльності молодого покоління, використовуючи необхідні засоби, методи, форми при формуванні громадянської свідомості, тобто активних, патріотично налаштованих, цілеспрямованих, відповідальних та дисциплінованих громадян своєї країни.

В Україні сьогодні існують сотні громадських формувань, які охоплюють різні напрями роботи, і значна частина з них може і має сприяти заохоченню реалізації проектів із залучення молоді як шкільного віку так і студентського до різних видів дозвілльової діяльності, які розвиватимуть якості громадянськості.

Таким чином, можна зробити висновок, що серед факторів, які забезпечують стимулювання процесу формування громадянських якостей і переконань, важливе місце має належати соціально-культурній діяльності через залучення громадських формувань, європейських та українських грантів, проектів.

Характерним для розвинених країн є новий підхід і до культури в цілому, і до організації культурно-дозвілльової діяльності. Зростає усвідомлення того, що вільний час і дозвілля ефективно сприяють формуванню високої духовності, громадянськості, фізичної досконалості, задоволенню інтересів і потреб молоді у спілкуванні, творчому розвитку, соціалізації особистості, а правильна його організація здатна пом'якшити соціальну напругу, навіть перевести її в безпечне русло. Організація дозвілля розцінюється як стабілізуючий фактор суспільства [3, с.11–13].

Вивчення нами практичної діяльності позашкільного часу сільської молоді по громадянському вихованню довело: робота майже не проводиться або ставляться до неї формально; відсутня системність, заходи не мають достатньої визначеності що до виховної мети; не розроблено обґрунтовану методіку формування громадянськості молоді у позанавчальній роботі, в закладах соціально-культурної сфери (яких практично не існує на територіях сіл, або вони знаходяться у руйнівному стані).

Організаційно-виховна робота має привчати сільську молодь до громадянської думки, до прийнятих норм поведінки, допомагати усвідомлювати позитивні звичаї і традиції, сприяти становленню гуманістично-орієнтованої особистості, з почуттям власної гідності, яка усвідомлює високу цінність свободи і демократії, поважає права і свободи людини і вміє захищати ці права. На нашу думку, цьому можуть сприяти такі форми роботи як: клуби за інтересами з чіткою дисципліною, допомога в проведенні виборчих кампаній, шкільні штаби порядку, молодіжні парламенти, участь у правозахисних акціях, воєно-патріотичні табори, клуби скаутів і т.д.

Одним із ключових аспектів успіху сьогодення є процес комунікації, культура спілкування, взаємодії один з одним та з суспільством в цілому. Провідні методики, способи комунікативних зв'язків, правила та секрети ділового, суспільно-побутового спілкування, як на рівні очного способу, так і на рівні інших способів – запорука гарних взаємовідносин в усіх сферах. Сьогодні завдяки якісній комунікації створюються нові умови праці, фінансуються важливі проекти, організуються маса заходів щодо благополуччя та взаємодії суспільства країни з іншими країнами світу.

Розвиток культури мовлення для можливостей села є абсолютно досяжною ціллю, на відміну від, наприклад, побудови інфраструктури для клубів за інтересами, бібліотек, приїзд провідних лідерів та наставників з розвитку громадянської освіти. І оскільки культура спілкування дозволяє не лише спілкуватись на відповідно високому рівні, але й краще розуміти один одного, надавати точні сигнали бажаної інформації та краще усвідомлювати значимість процесів громадянськості.

Завдяки вмінню правильно побудувати спілкування людина отримує такі можливості як: ефективно взаємодіяти з іншими; формувати своє коло спілкування; заводити нові знайомства, знаходити нових друзів; грамотно комунікувати при вирішенні ділових питань; не допускати та ефективно вирішувати конфлікти; досягати взаєморозуміння з оточуючими; зацікавлювати співрозмовника; коректно аргументувати свій погляд на ту чи іншу ситуацію; відстоювати свою точку зору; уникати маніпуляцій від інших людей (рис.1).

Рис.1. Провідні функції спілкування

Тому, можемо бачити – одним з провідних напрямів навчальної діяльності шкільної, позашкільної, в стінах університету мають стати розвиток умінь та навичок комунікабельності на високому рівні.

Численні дослідження свідчать про те, що успіх людини, яка працює у сфері постійного спілкування, на 80 % залежить від її комунікативної компетентності, культури спілкування.

Невміння спілкуватися з оточуючими може стати однією з вирішальних причин звільнення, неприйняття на роботу, швидке професійне згорання, ізоляція, нерозуміння сучасного світу та його можливостей.

Статистика свідчить, що семеро із десяти звільнених працівників залишають свою посаду не через те, що не впоралися зі своїми обов'язками, а через конфлікти зі співробітниками та керівниками; також восьмеро людей із десяти не проходять попередньої співбесіди з роботодавцями під час прийняття на роботу через відсутність у потенційних працівників навичок ефективного спілкування [10].

Провідну увагу на розвиток конкретних навичок комунікативної компетентності, основ культури спілкування молоді варто звертати не лише на відповідних заняттях, але поза ними, створювати гуртки, воркшопи, клуби.

Ю. Ємельянов зазначає, що найкраще застосовувати три навчальні блоки у взаємодії при розвитку культури спілкування [11]:

а) дискусійні методи, до яких належать групова дискусія, розбір казусів із практики, аналіз ситуацій й морального вибору та інші.;

б) ігрові методи, дидактичні й творчі ігри, в тому числі ділові (управлінські) ігри, рольові ігри (поведінкове навчання, ігрова психотерапія, психодраматична корекція), контргра (трансактний метод усвідомлення комунікативної поведінки);

в) сенситивний тренінг (тренування міжособистісної чуттєвості й сприйняття себе як психофізіологічної єдності).

Дискусійні методи навчання допомагають ефективно усвідомлювати і засвоювати навчальний матеріал, тому що вони стають не тільки пасивними слухачами повідомлювальної інформації, а також активну беруть участь в обговоренні питання, що обов'язково змушує їх зайняти власну позицію щодо обговорюваної проблеми, а значить, краще запам'ятати необхідні знання.

Дискусійні методи допомагають не тільки відстоювати власну точку зору, а і у ході дискусії колективно знайти правильну відповідь або рішення. Такі методи сприяють вмінню аргументовано викладати власні думки, доводити свою точку зору, логічно будувати відповідь.

До ігрових методів навчання належать дидактичні ігри, тобто спеціально створені ситуації, які моделюють різні ситуації спілкування і які молодь повинна самостійно вирішувати, обираючи собі ту або іншу роль. Під грою у педагогіці розуміють вид діяльності в умовах ситуацій, спрямованих на відтворення й засвоєння суспільного досвіду, в якому створюється й вдосконалюється самокерування поведінкою [12].

Також до активних групових методів навчання належать тренінги, які спрямовані на розвиток комунікативних здібностей у спілкуванні, вміння встановлювати контакти з людьми. Дотримання провідних принципів під час проведення тренінгу дозволяє досягти високих результатів у підготовці молоді до спілкування, як професійного, так і міжособистісного, підвищити

рівень сформованості комунікативної компетентності, навчитися поважати, слухати, розуміти партнерів по спілкуванню.

Особливу цікавість слухачів викликає завдання риторичного практикуму. Риторика як предмет викладання у сучасній українській вищій школі та в загальноосвітніх навчальних закладах з'явилася нещодавно, набула значення протягом останніх двох десятиліть. Разом із тим за 2500 років свого існування риторика як наука накопичила суттєвий арсенал практично ефективних комунікативних засобів. Організація риторичного практикуму дозволяє полегшити цей шлях і зробити його більш ефективним.

Зауважимо також необхідність психогімнастики під час проведення тренінгових занять, адже саме ці вправи дозволяють скоригувати та підвищити рівень комунікативної компетентності у використанні невербальних засобів впливу.

Також механізмом реалізації молодіжних ініціатив на селі, способів взаємодії, комунікацій та вираження думки має бути діяльність молодіжних організацій. Сільська молодь має займати активну громадську позицію і змінювати життя молоді регіону в цілому, їх дозвілля на краще. На території сільської місцевості обов'язково ми рекомендуємо створювати Молодіжний Парламент, залучатися до співробітництва з іншими селами та регіонами, не лише виконувати, але й самостійно створювати соціальні проекти, вчитися шукати фінансування, тим самим, реалізуючи себе як особистість.

Студентське самоврядування є важливим фактором розвитку суспільства, виявлення потенційних лідерів, вироблення у них навичок управлінської та організаторської роботи з колективом, формування лідерів майбутньої еліти нації.

Саме громадсько активна особистість може бути конкурентоспроможною в сучасному світі, саме цілісна, духовно багата, креативна людина спроможна по-справжньому керувати майбутнім, лише така особистість може впевнено подивитися в обличчя новому [7, с. 42]. Але варто зазначити, що громадська активність формується при взаємодії усіх видів активностей людського життя (рис.2).

Рис.2. Види активності населення як складова громадянської активності молоді

Також, рекомендовано сприяти в сільських місцевостях підвищенню мотивації до волонтерської діяльності – паралельно усвідомлення свого значення у суспільстві та набуття нових зв'язків, коригування своєї культури спілкування, оволодінню основними знаннями та вміннями, необхідними для здійснення волонтерської роботи, а також розвитку соціальної активності, навичок усвідомленого та активного вибудовування власного життя. З цією метою достатньо створити клуб. Волонтери будуть мати змогу проводити просвітницькі акції, благодійні фестивалі, виставки, а також здійснюють системну роботу з дітьми з обмеженими можливостями, людьми похилого віку. У результаті - відродження національних традицій благодійної діяльності, розвиток у молоді ранньої соціальної активності та усвідомлення суспільної позиції, виховання почуття самосвідомості, власної значущості та творчої ініціативи. А також сприяє підвищенню рівня готовності сільської молоді до змін в соціальному оточенні.

Сільська місцевість та відповідні регіони мають всі необхідні умови для створення патріотичних таборів, маршруту клубів скаутів, туризму і т.д.

Активне залучення сільської молоді до соціальної діяльності сприяє набуттю молодими людьми позитивного життєвого досвіду, забезпечує теоретичну та практичну реалізацію заходів, спрямованих на формування успішної особистості з активною життєвою позицією, запобігає росту негативних проявів у молодіжному середовищі, відсутності злочинності серед молоді.

Пріоритетну роль доцільно відводити активним методам, застосування яких ґрунтується на демократичному стилі взаємодії, сприяє формуванню критичного мислення, ініціативи й творчості. До таких методів відносять: соціально-проектну діяльність, ситуаційно-рольові ігри, метод відкритої трибуни, соціально-психологічні тренінги, інтелектуальні аукціони, ігри-драматизації, створення проблемних ситуацій та ситуацій успіху, аналіз конфліктів і моделей стилів поведінки.

Під час проведення виховних заходів із сільською молоддю доцільно використовувати навчальні дебати, що є важливим засобом розвитку і в учнів школи, і в студентів критичного мислення та навичок аргументованого висловлювання, що знову таки підвищить рівень культури спілкування. Варто також активізувати діяльність історичних клубів у школах, де молодь матиме можливість глибше ознайомитися зі сторінками нашої історії, відчутти самотність та неповторність культури представників усіх націй, що становлять українську політичну націю.

Соціальні мотиви молоді мають стати більш диференційованими й дієвими, що зумовить використання в роботі з ними таких форм роботи, як диспут, брифінг, відверта розмова, етичний тренінг, конкурс, ділова зустріч, тестування, турнір ораторів, моделювання розвивально-виховних ситуацій, проект, благодійна акція, брейн-ринг, сократівська бесіда, телефон довіри, філософський стіл, складання індивідуальних програм саморозвитку, дебати, похід, екскурсія, бенефіс, колаж, агітбригада, експедиція (фольклорна, краєзнавча та інші), вечір (поезії, пам'яті та інші), круглий стіл, прес-конференція, фоторепортаж, інтернет-форум, відкрита кафедра, вернісаж, творчий портрет, школа лідера, театральна вистава, тематичний діалог, конкурс творчих робіт, експедиція, трудові загони та інші.

Не можна не згадати важливу проблему для сільської молоді, яка зводиться до бажання молоді залучатися до різних вище вказаних форм активності – відсутність традицій самоорганізації населення, відсутності своєї ролі та навичок прийняття рішень на рівні громади, тобто не зацікавленість органів місцевого самоврядування до формування активної сільської молоді. Варто звернути увагу на інтерактивні ігри для молоді та населення в цілому з формування громадянської свідомості, активної життєвої позиції тощо. Одним з таких яскравих прикладів є гра «Світ громад».

Отже, освітньо-виховний процес формування громадянської свідомості молоді на основі розвитку культури спілкування та вище вказаних шляхів та в рамках тих меж, які здійснюють безпосередньо навчальні заклади, українська сільська молодь має набути наступні напрями громадянськості, а саме:

- соціально-комунікативної: вміння й навички спілкування та встановлення конструктивних відносин між людьми, діалогу і громадського обговорення суспільних проблем;

- інформаційно-медійної: вміння критично мислити; навички пошуку, аналізу та оцінки інформації, критичної оцінки медіаповідомлень на основі аналізу джерел, соціальної ситуації;

- розв’язання соціальних конфліктів, проблем: уміння розв’язувати соціальні суперечності; формування установки на толерантне розв’язання конфліктів;

- відповідального соціального вибору й прийняття рішення: готовність до ухвалення обґрунтованого рішення на основі усвідомленого й виваженого вибору ;

- громадянської участі: установка на відповідальну суспільну діяльність; навички участі в соціальних та політичних процесах.

- формування цілісного світогляду сільської молоді та набуття нею інтегративних громадянознавчих знань включає такі напрями:

- морально-етичний: усвідомлення особистістю суспільних цінностей, громадянських ідеалів, формування етичних норм поведінки, моральних якостей, громадянської відповідальності, громадянської самосвідомості;

- політико-правовий: засвоєння знань про права, свободи людини

та механізми їхньої реалізації, способи суспільно-політичної участі; розуміння громадянського обов'язку, політичних подій і суспільних процесів;

– економічний: формування знань про економіку в повсякденному житті родини, місцевої громади, українського суспільства та розвиток ключових економічних компетентностей громадянина. Розвиток економічної грамотності, дотримання правових норм у економічному житті, участь у творенні громадянського суспільства.

– екологічний та глобалізаційний: формування екологічної культури особистості, розуміння нею сучасних екологічних проблем, викликів глобалізації та цілей сталого розвитку, усвідомлення їхньої актуальності, розвиток особистої відповідальності за стан довкілля, оволодіння нормами екологічно грамотної поведінки та здорового способу життя;

– інтеркультурний: оволодіння сукупністю здатностей, необхідних для життя у багатокультурному суспільстві на засадах толерантності; виховання культури соціальних відносин та ефективної комунікації.

– Залучення до дозвілля громадянського формування свідомості спрямоване на розвиток наступних знань та вмінь:

– критично мислити, визначати проблему та бачити шляхи її розв'язання;

– аналізувати різні джерела інформації та аргументувати власну думку;

– вести конструктивний діалог, співпрацювати з іншими, знаходити компроміс, поважати думку інших, проявляти толерантність, емпатію;

– реалізовувати свої права та захищати їх, допомагати іншим людям у захисті їхніх прав.

Виховання громадянина України покладається не лише на дозвілєву діяльність дітей та молоді, але й освітньо-виховні заклади: дошкільні навчальні заклади, школи, вищі навчальні заклади, позашкільні заклади освіти; бібліотеки, установи культури, громадські організації. Також важлива роль у формуванні громадянськості належить євроклубам.

Саме євроклуб є ідеальним місцем для формування компетентної сільської молоді, яка буде поширювати свої знання про Європу, свідомо брати участь у дискусіях про місце України на континенті та ролі держави в процесі європейської інтеграції. Клуб дозволяє реалізувати одне з головних завдань школи та університету – підготовку до життя в громадянському суспільстві. Цього вміння не можна навчити на звичайному уроці. В клубі діє самоуправління молоді, на чолі клубу – рада, її очолює голова. У клубі є свій статут, емблема [13].

У євроклубі молодь мають змогу сформувати позиції та світогляд сучасного громадянина України, випускника третього тисячоліття, проявити власну ініціативу, набути організаторських здібностей, набути навичок співпраці в колективі й культури дискусії. Головним елементом громадянської освіти є обізнаність з європейською культурою, освітою, життям людей в об'єднаній Європі.

Прикладом такого клубу є євроклуб «Астра» Кіровоградського обласного навчально-виховного комплексу (гімназія-інтернат – школа мистецтв), створений у січні 2010 року, об'єднує учнів старших класів небайдужих до проблем людства (екологія, громадянське суспільство, здоров'язбереження, політика).

Обговорюючи важливі теми, старшокласники формують навички мистецтва спілкування. Діяльність європейського клубу декларує правило: хоч би якою тепер була інтелектуальна мода, куди б не заводила людину втеча від нагальних потреб, відмежуватися від присутності оточуючих не можна. Мета євроклубу «Астра»: сприяння процесам євроінтеграції, підтримка курсу України на інтеграцію в Європейські структури; розширення знань про Європу, країни Європейського Союзу; Інформування про ЄС, євроінтеграційні процеси та співпрацю України та ЄС; поширення інформації про Україну, її місце на Європейському континенті та роль в процесі євроінтеграції; сприяння становленню активної громадянської позиції, створення сприятливих умов для самореалізації учнівської молоді; вироблення нового стилю відносин, поведінки, мислення; підготовка молоді до життя в об'єднаній Європі.

Висновки. Розвиток громадянської свідомості сільської молоді може і має бути на достатньому рівні, щоб формувати разом з усією країною правову, демократичну, європейську державу. Обов'язковою умовою є співпраця громадянського суспільства, органів місцевого самоврядування з сільською молоддю, а саме активне залучення до національно-патріотичного виховання молодіжних громадських організацій, учнівських та студентських органів самоврядування України і зарубіжжя, використання їхнього досвіду, потенціалу, у вихованні патріотів України; підтримка програм, проектів громадських організацій, спрямованих на громадянське виховання; доручення педагогічної та батьківської громадськості до популяризації кращого досвіду такого виховання; підтримка громадського контролю за діяльністю органів виконавчої влади стосовно національно-патріотичного виховання молоді.

Формування громадянської свідомості сільської молоді розвиває культуру поведінки особистості, що виявляється у сукупності сформованих соціально значущих якостей особистості, заснованих на нормах моралі, закону, вчинків людей. Культура поведінки виражає, з одного боку, моральні вимоги суспільства, закріплені в нормах, принципах, ідеалах закону, а з іншого – засвоєння положень, що спрямовують, регулюють і контролюють вчинки та дії людини. Окрім цього, розвивається мотивації до праці, усвідомлення життєвої необхідності трудової активності, ініціативи, підприємництва, розуміння економічних законів і проблем суспільства та шляхів їх розв'язання, готовності до соціальної творчості як умови соціальної адаптації, конкурентноздатності й самореалізації особистості в ринкових відносинах. Усвідомлення працьовитості як високої моральної цінності є одним з найсуттєвіших свідчень громадянської позиції людини, її суспільної значущості.

Очевидно, що для реалізації цих глобальних завдань необхідна система роботи, яка б охоплювала і навчальну, і позаурочну, позанавчальну діяльність педагогів, школярів, студентів, батьків, громадськості, науки, засобів масової інформації, суду і прокуратури, центрів зайнятості і здоров'я, соціальної служби та інших державних інститутів.

Стаття надійшла до редакції: 19.09.21

References

1. Sukhomlynska, O. (2005). Hromadianske vykhovannia: spadshchyna i suchasnist [Civic education: heritage and modernity]. *Upravlinnia osvitoiu – Management of education*, 24 [in Ukrainian].
2. Boryshevskiy M.Y., Yablonska, T.M., & Antonenko V.V. (Ed.). (2007). *Rozvytok hromadianskoi spriamovanosti [Development of civic orientation]*. Kyiv [in Ukrainian].
3. Chmykhalo, Ye.I. (2004). Deiaki aspekty rozvytku kulturno-dozvilievoi diialnosti v zarubizhnykh krainakh ta yii kadrovoho zabezpechennia [Some aspects of the development of cultural and leisure activities in foreign countries and its staffing]. Proceedings from abstracts of sciences conf.: *Kulturno-prosvitnytska diialnist v suchasnykh umovakh – Cultural and educational activities in modern conditions*. Kyiv: KDIK [in Ukrainian].
4. Plyshevskiy, V.G. *Prognozirovanie, proektirovanie i modelirovanie v sotsialnoy rabote [Forecasting, design and modeling in social work]*. Moscow: Sotsialno-tehnologicheskiiy institut MGUS [in Russian].
5. Pometun, O.I. (2003). Molod obyraie diiu: Sotsialne proektuvannia – novyi pidkhid do vykhovannia molodi [Youth chooses action: Social design – a new approach to educating young people]. *Metod proektiv: tradytsii, perspektyvy, zhyttievi rezultaty. Praktyko zoriientovanyi zbirnyk – Project method: traditions, prospects, life results: Practically oriented collection*, (pp. 327-330). Kyiv: Departament [in Ukrainian].
6. Vlasiuk, I.I. (2018). Rozvytok sotsialnykh initsiatyv studentskoi molodi. Studentski sotsialni proekty [Development of social initiatives of student youth. Student social projects]. Proceedings from VNPk: Vseukrainska naukovo-praktychna konferentsiia «Sotsialno-pedahohichni zasady formuvannia hromadianskoi vidpovidalnosti u studentiv» – All-Ukrainian scientific-practical conference «Social and pedagogical principles of civic responsibility in students» [in Ukrainian].
7. Kulchytska, O.I. Diahnostyka rivnia rozvytku tvorchykh zdibnostei [Diagnosis of the level of development of creative abilities]. *Obdarovana dityna – Gifted child*, (pp. 42–44) [in Ukrainian].
8. Nakaz Ministerstva osvity i nauky Ukrainy Pro zatverdzhennia Kontseptsii natsionalno-patriotychnoho vykhovannia ditei i molodi, Zakhodiv

shchodo realizatsii Kontseptsii natsionalno-patriotichnoho vykhovannia ditei i molodi ta metodychnykh rekomendatsii shchodo natsionalno-patriotichnoho vykhovannia y zahalnoosvitnykh navchalnykh zakladakh vid 16.06.2015 r. № 641 [Order of the Ministry of Education and Science of Ukraine On approval of the Concept of national-patriotic education of children and youth, Measures to implement the Concept of national-patriotic education of children and youth and guidelines for national-patriotic education y general education institutions dated 16.06.2015 № 641]. *mon.gov.ua*. Retrieved from <https://mon.gov.ua/storage/app/uploads/public/5d5/279/7ca/5d52797ca746c359374718.pdf> [in Ukrainian].

9. Palagnyuk, Yu.V. (2016). Trening kak forma povyisheniya sotsialnoy kompetentnosti molodezhi [Training as a form of increasing the social competence of youth]. *Studia Humanitatis – Studio Humanitatis*, 2. Retrieved from www.st-hum.ru [in Russian].

10. Ivanova, I.F., Maksymenko S.D., & Yevdokymova N.O. (Ed.). (2013). Rozvytok komunikatyvnoi kompetentnosti studentiv pedahohichnykh spetsialnostei na zaniattiakh z psykholohii [Development of communicative competence of students of pedagogical specialties in classes on psychology]. *Naukovyi visnyk Mykolaivskoho derzhavnoho universytetu imeni V. O. Sukhomlynskoho – Scientific Bulletin of the Nikolaev State University named after V.O. Sukhomlinsky*, (Vol.) 2, 11 (99), (pp. 121-124) [in Ukrainian].

11. Emelyanov, Yu.N. (1985). *Aktivnoe sotsialno-psihologicheskoe obuchenie [Active social and psychological training]*. Leningrad. Izd-vo Leningradskogo universiteta [in Russian].

12. Kukushin, V.S. (Eds.). (2004). *Pedagogicheskie tehnologii: Uchebnoe posobie dlya studentov pedagogicheskikh spetsialnostey [Pedagogical technologies: A textbook for students of pedagogical specialties]*. Moscow: IKTs «MarT» [in Russian].

13. Shul, Ya.M. (Eds.). (2006). *Uchnivski obdnannia [Student Associations]*. Ternopil: Aston [in Ukrainian].

Відомості про автора / Information about the Author

Костєва Тетяна Богданівна: Чорноморський національний університет імені Петра Могили вул. 68 Десантників 10, Миколаїв, 54003, Україна.

Tetiana Kostieva: Black Sea National University of Petro Mohyla: 68 Desantnykiv str. 10, Mykolaiv, 54003, Ukraine.

ORCID.ORG/ 0000-0002-6455-4382

E-mail: tetyana910@com.ua